

INGLIZ TILIDA VAQT O'LCHOV BIRLIKLARI SEMANTIKASI

Sharopova Farangiz

Telefon raqam: +998915220976

Email address: farangiz404@gmail.com

O'lchov birliklari insoniyatning borliqni anglash, narsa va hodisalarni qiyoslash hamda ularning miqdoriy xususiyatlarini aniqlash ehtiyoji natijasida shakllangan muhim tushunchalardan biridir. Inson kundalik hayotida uzunlik, massa, hajm, harorat, tezlik va vaqt kabi ko'rsatkichlarni aniqlash orqali atrof-muhit bilan munosabatga kirishadi. Ushbu tushunchalar til tizimida muayyan leksik birliklar yordamida ifodalanadi va turli kommunikativ vaziyatlarda qo'llanadi.

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'lchov birliklari miqdor ma'nosini ifodalovchi leksik vositalar sifatida alohida ahamiyatga ega. Ular sonlar bilan birikib, predmet yoki hodisaning o'lchanadigan xususiyatini bildiradi. Masalan, ingliz tilidagi four metres (to'rt metr), two kilograms (ikki kilogramm), five hours (besh soat) va ten miles (o'n mil) birikmalarida son miqdorni, o'lchov nomi esa miqdorning qaysi mezon asosida belgilanganini anglatadi.

Biroq o'lchov birliklarining vazifasi aniq miqdorni ko'rsatish bilan cheklanmaydi. Ular nutqiy vaziyatga qarab qo'shimcha semantik va uslubiy ma'nolarni ham ifodalashi mumkin. Masalan, a minute birikmasi muayyan vaqt birligini anglatga, just a minute ifodasi kundalik muloqotda suhbatdoshdan qisqa muddat kutishni so'rash uchun ishlatiladi. Xuddi shuningdek, time flies iborasi vaqtning haqiqiy harakatini emas, uning inson idrokida tez o'tishini ifodalaydi.

O'lchov birliklari leksik-semantik jihatdan miqdor, hajm, davomiylik yoki masofa kabi tushunchalarni ifodalovchi birliklar guruhiga kiradi. Ularning asosiy vazifasi muayyan xususiyatni standartlashtirilgan mezon orqali ifodalashdan iborat. Shu bilan birga, o'lchov birliklari boshqa leksik birliklar bilan birikib, murakkab ma'nolarni hosil qiladi. Masalan, hour so'zi odatda oltmish daqiqalik vaqt oralig'ini anglatadi. Biroq the happiest hours of my life birikmasida u inson hayotidagi eng

baxtli damlarni ifodalab, hissiy-baholovchi ma'no kasb etadi. Bu holat o'lchov birliklarining semantik imkoniyatlari lug'aviy ta'rif bilan cheklanmasligini ko'rsatadi. Ingliz tilida hour birligi umumiy 24 soatni qamrab olish yoki cheksiz vaqtni belgilash semantikalarida ham qo'llanadi. Masalan: The Project required endless hours; He spent all his walking hours (Webster,824). Bundan tashqari aynan aniq vaqt paytini emas, balki oldingi yoki keyingi vaqtga ishora vazifasini ham bajaradi. Masalan: At the top of the hour; on the hour. Shuningdek hour birligi ma'lum frazalar hosil qilib unda kech qolish, faol payt ma'nolarini anglatadi. Masalan: untill hours; happy hour, rash hour, eleventh hour, zero hour va boshqalar.

O'lchov birliklarining lisoniy xususiyatlarini metaforik ifodasi kognitiv tahlil imkoniyatlarini ochib beradi. Jumladan, John Lyons va G.Lakofflar tomonidan tadqiq etilgan kognitiv metafora nazariyasi o'lchov birliklarining konseptuallashish imkoniyatini ochib berishga xizmat qilishi mumkin.

D. A. Cruse leksik semantika doirasida so'z ma'nosi, polisemiya va leksik birliklar o'rtasidagi munosabatlarni tadqiq qilgan. Uning Lexical Semantics (1986) asaridagi yondashuvlar day, hour va minute kabi birliklarning turli kontekstlarda namoyon bo'ladigan ma'nolarini izohlashga yordam beradi. [D. A. Cruse, 1986;55]

George Lakoff va Mark Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasi ham vaqt birliklarini o'rganishda muhim o'rin tutadi. Olimlar Metaphors We Live By (1980) asarida inson mavhum tushunchalarni ko'pincha kundalik tajribaga asoslangan metaforalar orqali anglashini ko'rsatadi. Ingliz tilidagi time is money (vaqt — pul), waste time (vaqtni bekorga sarflamoq) va time flies (vaqt tez o'tadi) kabi ifodalarni shu nuqtayi nazardan tahlil qilish mumkin. [Lakoff, G.,&Johnson, M.1980; 198]

Leonard Talmy kognitiv semantika va fazoviy munosabatlarni o'rganishga katta hissa qo'shgan. Uning ishlari harakat, yo'nalish va fazoviy munosabatlarning til orqali ifodalanishini tushunishga yordam beradi. [Talmy, L. 2000; 65]

Keith Allan esa tasniflovchi birliklar va sanash tizimlarini o'rgangan. Uning tadqiqotlari miqdor ifodalarini kengroq lingvistik nuqtayi nazardan ko'rib chiqish imkonini beradi. [Allan, K. 1977; 215]

Shuni ta'kidlash lozimki, mazkur olimlarning barchasi aynan ingliz tilidagi vaqt o'lchov birliklarini maxsus tadqiqot obyekti sifatida o'rgangan, deb aytish to'g'ri bo'lmaydi. Ularning ishlari, asosan, semantika, kognitiv tilshunoslik va miqdor ifodalarini tahlil qilish uchun nazariy asos yaratadi.

Demak, o'lchov birliklarini lingvistik jihatdan o'rganishda leksik semantika, morfologiya, kognitiv tilshunoslik va etimologiya yo'nalishlari o'zaro bog'liq holda qaralishi lozim.

Ingliz tilidagi vaqt o'lchov birliklari turli davomiyliklarni ifodalashga xizmat qiladi. Ularning asosiy guruhiga second, minute, hour, day, week, month va year so'zlari kiradi. Ushbu birliklar vaqtni o'lchash, voqealarning davomiyligini aniqlash va hodisalar o'rtasidagi vaqt munosabatlarini ifodalashda keng qo'llanadi.

Second va minute birliklarining semantikasi

Second va minute ingliz va o'zbek tillaridagi qisqa vaqt oraliqlarini ifodalovchi birliklardir (in a few second, just a second, wait a second, every second, one second, a laugh minute, last minute, any minute, from minut to minut, minute by minute, hold on a minute, just this minute, one minute).

Zamonaviy o'lchov tizimida bir daqiqa oltmish soniyadan iborat.

Masalan: The machine stopped for ten seconds. — Mashina o'n soniyaga to'xtadi.

The meeting lasted thirty minutes. — Yig'ilish o'ttiz daqiqa davom etdi.

Just a minute, please. — Bir daqiqa, iltimos.

Birinchi va ikkinchi misollarda o'lchov birliklari vaqtning aniq davomiyligini ifodalaydi. Uchinchi misolda esa a minute ifodasi ko'pincha aniq oltmish soniyani emas, qisqa kutish muddatini anglatadi. Demak, kontekst birlikning semantik talqiniga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, D. A. (2000). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Volumes 1–2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oxford English Dictionary. “Second”, “Minute”, “Hour”, “Day”, “Week”, “Month”, “Year”, “Inch”, “Foot”, “Yard”, “Mile”, “Furlong” va “League” lugʻaviy maqolalari.
- Online Etymology Dictionary. Vaqt va masofa oʻlchov birliklariga oid etimologik maqolalar. <https://www.etymonline.com/>